

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR LIRIKASIDA SO'ZLAR SEMANTIKASI

Choriyeva Ulug'oy Shavkat qizi

Chirchiq davlat pedagogika institutining 2-kurs magistranti

Anotatsiya. Ushbu maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning yuksak bir asari, din-u diyonatni tarannum eta oladigan, ayni chog'da, farzandlari Kamron Mirzo va Humoyun Mirzolarning Islom dini arkomlarini yaqindan o'rganishlari uchun yaratilgan “Mubayyin” asari xususida gap boradi. Uning tuzilishi, til xususiyatlari, asarda kelgan so'zlarning ma'nolari, shuningdek, o'zlashgan ya'ni arab hamda forsiyga xos bo'lgan so'zlar semantikasi to'g'risida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Zahiriddin Muhammad Bobur, ma'naviy meros, "Mubayyin", ko'xna tarixiy yodgorliklar, "Boburnoma", "Risoi aruz", "Musiqqa ilmi", lug'at fondi, Kamron Mirzo, Humoyun Mirzo, ma'rifiy qiymat, “E'tiqodiya”, "Mubayyin" asaridagi so'zlar semantikasi, ibtido, muftahir, mas'ala, farz, salot, akmal, mutakallim, anbiyo, Basmala, zohir, alam, muakkil, ma'dum, mustag'raq.

Bugungi kunda bizdan talab qilinadigan birdan-bir narsa ajdodlarimiz qoldirgan ilmiy merosni chuqur o'rganish va tarixiy haqiqatlarni dunyo xalqlari ichida to'g'ri talqin etilishini ta'minlashdir. Mumtoz asarlarni tadqiq etish, yozma manbalarning ilmiy, ma'naviy, ma'rifiy qiymatini belgilash badiiy, til xususiyatlarini o'rganish filologiya sohasining asosiy masalalaridan hisoblanadi. Albatta, har qaysi xalq yoki millatning manaviyatini uning tarixi, o'ziga xos urf-odat va an'analari, hayotiy qadriyatlaridan ayri holda tasavvur etib bo'lmaydi. Bu borada, tabiiyki, ma'naviy meros, madaniy boyliklar, ko'hna tarixiy yodgorliklar eng muhim omillardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Tarixiy-badiiy manbalarni o'rganish yozma asarlar yaratilgan davr adabiy tiliga xos xususiyatlar, uning ma'naviy boyligi, boshqa tillardan kirib kelgan so'zlar

semantikasini yoritishda ahamiyatlidir. Yozma yodgorliklarda muayyan davr adabiy tili lug’at fondining asosiy qismi aks etadi. Shu bilan bir qatorda, muallif mahoratining o’ziga xos qirralari namoyon bo’ladi.

Shu jumladan Zahiriddin Muhammad Boburning ilmiy merosi ham turkiy til taraqqiyotida muhim rol o’ynaydi. Xususan, uning turkiy tilda yaratilgan va bizgacha ma’lum hamda yetib kelgan asari ijodkor mahoratining yuksak namunasi va turkiy tildagi yozma yodgorliklar ichidagi javohirlardan biri hisoblanadi.

Til tarixida, xususan, turkiy til tarixida Zahiriddin Muhammad Bobur asarlarining roli, ahamiyati beqiyosdir. Uning “Boburnoma”, “Risolai aruz”, “Musiqqa ilmi”, “Mubayyin” kabi bir qator ijod namunalari nafaqat adabiyotimizda balki, til tariximizda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu Zahiriddin Muhammad Boburning “Mubayyin” asari besh bobdan tashkil topgan bo’lib,

E’tiqodiya

Kitobu-s-salot

Kitobu-z-zakot

Kitobu-s-savm

Kitobu-l-haj deb nom berilgandir.

Asarning birinchi bobi “E’tiqodiya” deb nomlanib, Islom dini kirib kelganidan so’ng urf bo’lgan tarkibda boshlab beriladi. Ya’ni ular :

- * Basmala;
- * Payg’ambarimiz s.a.v.ga na’t;
- * Kitob nazmining sababi;
- * Besh farzning ta’dodi;

- * Olti mo’man bihning zikri;
- * Haq subhanahuning subutuy sifatlarining tafsili;
- * Meroj sifatig’a ishorat;
- * Basher jinsi bila malak jinsining bir-birlariga fazilatlarining bayoni;
- * Ishorat-I Imomg’a
- * Ishorat iymonning natija-vu foydasig’a kabi bo’limlardan tashkil topgan.

Ikkinchi bob esa “Kitobu-s-salot” deb nomlanib,

- ✓ Basmala;
- ✓ Namozdin tashqarig’I olti farzning bayoni;
- ✓ G’uslning avvalg’I mavjabining bayoni;
- ✓ Tayammum bayoni; Namoz vaqtlarining bayoni;
- ✓ Namoz niyatining masoyili;
- ✓ Qiro’at masoyili;
- ✓ Musofirona namozning bayoni;
- ✓ Namozni Juma’ning bayoni
- ✓ Tavorix namozining bayoni,... kabi bir qancha qismlardan iboratdir.

Uchinchi bob ham shu yo’sinda davom etib, “Kitobu-z-zakot” deb nom berilgan. U 189 baytdan iborat bo’lib, quyidagicha bo’limlarga nom berilgan:

- *Basmala;
- *Zakot sharoitining bayoni;
- *Naqdina bayoni;
- *Zakot masorifning 429 bayoni;
- *Ushr-u xirojning bayoni;
- *Zakot bermasa durust ermas kishilarning bayoni

Asarning to'rtinchi bobi “Kitobu-s-savm” deb nom berilgan bo'lib, 166 baytdan iboratdir. Uning bo'limlari esa quyidagicha nomlanadi:

- Basmala;
- Farz-u nafl ro'zalarining bayoni va niyyatlarning kayfiyati;
- Qazo bila kafforat bayoni;
- A'zori mutanajjisa 449 bayoni;
- Manhi-yu makruh 506 va mustahab 507 savmlarning bayoni;
- E'tikof 513 bayoni

Nihoyat beshinchi bob “Kitobu-l-haj” deya uning boblariga bunday ta'rif berilgan:

- ✓Basmala;
- ✓Haj vujubi sharoitining bayoni;
- ✓Haj adosining sharoitining bayoni;

✓Haj arkoning bayoni;

✓Haj sunnatlarining bayoni;

✓Hajj-I g'ayr bayoni;

✓Hady bayoni

Zahiriddin Muhammad Boburning "Munbayingin" asarining birinchi bobi iymon masalalariga bag'ishlangan bo'lib, "E'tiqodiya" deb ataladi. U bu asarni farzandlari Humoyun Mirzo va Komron Mirzolarga islom ilmini egallashlari uchun yozib qoldirayotganliklarini quyidagicha bayon qiladi:

Bilgasen ey xo'jasta-ye farzand,
Jigarim birla jonima payvand.
Mas'alalarki, ul zarur erdi,
Bilmasang dininga qusur erdi.
Yeti ko'nglungakim yig'ishtursam,
Nazm tartibida sig'ishtursam.
To ani zabt qilg'asen oson,
Ul masoyilni bilgasen yakson.
Tonglaliq kundakim hisob o'lg'ay,
Manga ajru sanga savob o'lg'ay.

“Mubayingin” asarining kirish qismida har bir musulmon uchun amal qilinishi zarur bo'lgan shartlar ustida gap boradi. Avval besh farz – iymon, salot, zakot, savm, haj haqida qisqacha to'xtab o'tiladi. So'ngra besh farzning avvalgisi, iymon haqida tafsiloti bilan bayon qilinadi. Bu bobda ollohning o'zigina ma'budligi, farishtalarining mavjudligi, muqaddas kitoblar-u anbiyolarning barhaqligi, oxirat kunining va barcha yaxshiligu yomonliklar yaratuvchining irodasi bilan sodir bo'lishi yorqin misralar orqali ifoda etiladi. Haq subhanahuning subutiy sifatleri – hayot, ilm, irodat, qudrat, sam'va basar (eshitish va ko'rish), kamol, taqdirga ishorat

qilinadi. Kitobi “E’tiqodiya”da Muhammad s.a.v. Payg’ambarimizning fazilatlarini, me’roj sifatlariga alohida ishorat qilinib, uning sahobalari Abu Bakr, Umar, Usmon, Alilarning din ishiga ziynat berganliklari tafsiloti bilan birma-bir aytib o’tiladi. Keyin ahli Qibla, mazhab imomlari va bizning muqtadomiz Abu Hanifa haqida ta’sirchan misralar mohirlik bilan bitilgan.

Bobur zohid, fosiq yaxshi-yu yomon orqasida namoz o’qilishi joiz ekanligi masalalariga ham alohida o’rin bergan. Risolaning bu bobida oxirat kuni, bandalarning savol-javobi, nomai a’moli, mezon, arosat, mavoqi’, shafolat, sirot, mushruklarning manziliyu, mo’minlarning maqomi, do’zax, havzi kavsar, bihishtga ishorat qilinadi. Kitobi “E’tiqodiya” iymon sharoiti va iymoning natija-yu foydasi haqidagi masalalar bilan yakunlanadi.

“Mubayyin” asarining keyingi boblarida namoz, zakot, ro’za va haj ruknlari tafsiloti bayon qilinadi.

Zahiriddin Muhammad Boburning ushbu asari masnaviy janrida yozilgan bo’lib, diniy mas’alalar olimning o’ziga xos bayon uslubi orqali chuqur bilimdonlik va ravon til bilan tushintirib berilgan. Islom dini asoslari bobma-bob badiiy vositalarning san’atkorona qo’llanilishi natijasida o’quvchi ongiga sekinasta va mustahkam singdirib boriladi.

Bobur “Mubayyin” asarini yakunlar ekan, bu asarni yozishdan maqsad shoirlik mahoratini ko’rsatish emas, balki haq yo’lida bilgan diniy bilimlarini bayon etib, olam ahliga sochishdan iborat ekanligini ta’kidlaydi:

Men bu ganjimni oshkor ettim,
Borini din ahlig’a nisor ettim.
Ushbularkim dedim bo’ling ogoh,
Bordurur borcha xolisan lilloh.
Bu demaktin g’araz Haq erdiyu bas,
She’ru shoirlik emasdi havas.

Demak, Boburning “Mubayyin” risolasi diniy – ahloqiy yo’nalishdagi ham diniy, ham adabiy asardir. Bu asarni maxsus ilmiy jihatdan o’rganish eng avvalo,

Boburning falsafiy va diniy-axloqiy qarashlarini aniqlash uchun zarur bo’lsa, ikkinchidan, bu asarning ma’naviy hayotimizda tutgan o’rin va uning diniy va badiiy adabiyotning yorqin namunasi sifatidagi tarixiy ahamiyatini belgilash uchun muhimdir.

“Mubayyin” asarida kelgan arabcha so’zlar semantikasi

Haqqa hamdu sano ado qildim,

Haq oti birla ibtido qildim.

Ibtido – arabcha so’zdan olingan bo’lib, boshlash, ~ qilmoq – boshlamoq degan ma’noni bildiradi.

Ma’nosi: Haq ya’ni Olohga hamdu sano aytib, yana Oloh nomi bilan boshladim.

Ibtido qilg’uliy ne kim bor-dur,

Qilmasang oti birla abtar-dur.

Abtar – cho’ntoq, bu yerda chala ma’nosida.

Ma’nosi: Uning nomi bilan emas, boshqani nomi bilan boshlashga yana kimning nomi bor. Shunday ekan Uning nomi bilan har qanday ishingni boshlamosang hamma ishing chalaligicha qolib ketveradi.

Qodiru barkamol Tengri-dur,

Qohir, zuljalol Tengri-dur.

Qohir – qudratli, zabt etuvchi.

Zuljalol – jalolat egasi ma’nolarida keladi

Muntazir rahmatig’a gumrohlar,

Muftahir, qullug’i bila shohlar.

Muntazir – arabchadan tarjimasi kutuvchi.

Muftahir – arabcha so’zdan olingan bo’lib, mag’rur manosida keladi.

Hamdig’a zokir o’lsa ul tillar,

Desa hamdini oylaru yillar.

Zokir – arabcha soʻz boʻlib, 1) tilga oluvchi, zikir qiluvchi, 2) Xudoning nomini qayta-qayta zikir etuvchi maʼnolarini bildiradi.

Ul barining kalomi bir boʻlgʻay,
Bori oʻz ajzigʻa muqirr oʻlgʻay.

Kalom – arabchadan tarjimasi soʻz, gap, nutq.

Muqirr boʻlmoq – tan olmoq, iqror bolmoq boʻladi.

Vojib oʻldi borigʻa shukri Xudoy,
Mustafo boʻldi bizga rahnamoy,

Maʼnosi: Bajarilishi lozim boʻldi Olloning boriga shukr, bu yoʻlda bizga Muhammad s.a.v. yoʻlboshchi boʻldi.

Vojib – bajarilishi majburiy, zaruriy, lozim, shart.

Mustafo – yaʼni, Muhammad (s.a.v.) paygʻambar.

Boʻyigʻa chust xilʻat-i lavlok,
Lot ogʻzigʻa ilgidin tun chok.

“Lavlok moxalaqtu-l-aflok” – Sen boʻlmasang falaklarni yaratmas edim. (hadis).

Lot – arabcha soʻz boʻlib maʼnosi bunday, butning nomi

Ul-durur anbiyo sarafrozi,
Qoba qavsayn mahram-i rozi

Maʼnosi: Oʻshadir paygʻambarlarning ulugʻi, meroj kuning sirdoshi.

Anbiyo sarafrozi – arabchadan tarjimasi paygʻambarlar ulugʻi

Qoba qavsayn – meʼrojga ishora.

Mahram-i rozi – sirdoshdir

Menga qilgʻil shafuʻating hamroh,
Ne dey oʻga alayka salla-l-loh.

shafuʻat – oʻrtada turib vosita boʻlish.

alayka salla-l-loh – seni Ollong olqasin.

Masʼalalar-ki, ul zarur erdi,
Bilmasang diniga qusur erdi.

Masʼala – a. Diniy va ilmiy masalalar toʻgʻrisida soʻz yuritish.

Yetdi ko'nglumg'a-kim, yig'ishtursam,
Nazm tartibida sig'ushtirsam.

Ma'nosi: Olloh mening ko'nglimga buni soldiki endi buni men qofiyaga solingan so'z kabi tersam.

Nazm – 1. Tuzum, tartib 2. Tartibga keltirish, terish, tuzish (chunonchi, dur va marvarid kabi narsalarni ipga tizish); 3. Vazn va qofiyaga solingan so'z, tizma she'r.

Tonglaliq kunda-kim, hisob o'lg'ay,
Menga ajr-u senga savob o'lg'ay.

Ajr - mukofot

Savob – 1. Yaxshi ish badaliga olinadigan mukofot (gunohning qarshisi); 2. To'g'ri, xatosiz.

Jam'ida sa'y-u ihtimom qilay,
Sening otinga men tamom qilay.

Jam'- arabcha so'z bo'lib, ikki xil ma'noga egadir: 1. Yig'indi, to'plam 2. Barcha, hamma.

Din-u donishda har kun afzun bo'l,
Davlat-u baxt ila Humoyun bo'l.

Ma'nosi: Din-u donishmandlikda har kuni bundanda martabang oshsin va davlat-u baxt birla viqorli bo'l.

Afzun – oshib boruvchi, arazlashib boruvchi.

Ulamo aksari dedi bu maqol,
Chihl farz o'ldi muftad-i a'mol.

Muftad – bekor qiluchi.

a'mol – “amal”ning ko'pligi.

Ilm-u farz elga misl-i qarz-durur,
Talabi barcha elga farz-durur.

Misl –bir narsaning o'xshashi, monandi, tengi.

Farz – 1. Xudoning ijrosi zarur bo'lgan, xudo buyruqlari, zarur, lozim 2. Taxmin, mo'ljal, hisoblash.

Kim-ki avval bo’lsa bolig’-u oqil,

Anga besh farzdir muni bilgil.

Bolig’ – arabchadan ma’nosi voyaga yetgandir.

Biri iymondur-u ikkinchi salot,

Bu ikidin keyin uchunchi zakot.

Salot – namoz o’qish

Zakot – musulmonlarning na’lum miqdordagi daromadlaridan xayr-ehson qilishlari.

Eldin o’ldin borig’a to’at shart,

Lek ikida bor istito’at shart.

istito’at –iloji bor bo’lish, imkoniyat, qudrat. Bu o’rinda zakot va hajga qodrlilik nazarda tutilmoqda.

Emdi bir-bir qilay borin tahqir,

Haq ta’olodin o’lsa gar taqdir.

Ma’nosi: Agarki taqdir Olloh ta’olodan bo’lsa, endi borini bir-bir borini bayon qilay

Tahqir qilmoq – bayon qilmoq.

Mu’manun bihqa-kim bo’lur tahqiq,

Qilg’ay iqror til, ko’ngul tasdiq.

Mu’man (un) bih)i –iymon keltiriladigan, inoniladigan narsalar.

Tahqiq – o’rganish , tadqiq qilish.

Avval iymon Xudog’a kelturgil,

Shirk cherigin zamiridin surgil.

Cherig –arabcha so’zdan olingan bo’lib,qo’shin, askar degan ma’nolarda ishlatiladi.

Tengri kunhig’a banda yo’l topmast,

Qachon-u qanda anda yo’l topmast.

Kunh – Tub, mohiyat.

O’z boshingcha Xudog’a ot demagil,

Ham ta’aqul qilib sifat demagil.

Ta’aqul qilmoq – yuritmoq

Bor mavsuf ul sifat birla,

Ham musammo-durur ul ot birla.

Mavsuf – vasf qilingan

Musammo – nomlanuvchi

Ko’rar-u eshitur tafovutsiz,

Ajz yo’q-tur janobida hargiz.

Ma’nosi: ko’radi, eshitadi hech qanaqa farqsiz, yana hech qanaqa ul zotda ojizlik ham yo’qdir.

Ajz – ojizlik

Tog’da tosh, tuzda qum adadlarini,

Anga zohir-durur, bilur borini.

Ma’nosi: tog’dagi tosh, tuzdagi qum sonlarini hammasi Unga (Ollohga) yaqqol qanaqaligi bilinadi.

Adad – son

Zohir – yaqqol, namoyon.

Mutakallim-duru kalom birla,

Ne til-u ne og'iz, ne kom bila.

Mutakallim – arabchadan ma'nosi so'zlovchi demakdir.

Adam ul so'z bila bujud o'ldi,

Muncha tor o'ldi, muncha pud o'ldi.

Adam – bu so'zni arabchadan tarjima qilganda ikki xil ma'nosi bordir: I. yo'q, yo'qlik II.nobut, o'lim

Zohidig'a tegar tuban ta'be,

Yorliqlar fosiqini besababe.

ta'be – qiynalish

yorliqamoq - rahmat qilmoq

Har bir muakkil o'ldi malak,

Gar yer ahli durur, gar ahl-i falak.

Muakkil – vakil etilgan

Zulm emas-tur erur bori ishi xo'b,

Adl ila fazl erur anga mansub.

Adl – adolat, to'g'rilik, insof

Fazl – 1. Ortiqlik, yetuklik 2.Ilm, fan, hunar, talant.

Biri roki'-durur biri sojid,

Biri qoyim-durur biri qo'id

roki' – ruku qiluvchi sojid – a. sajda qiluvchi

qoyim – tikka, tik turuvchi

qo’id – o’tiruvchi

Biri haq oti birla mustag’raq,

Bilmayin Haqdin o’zgani mutlaq.

mustag’raq – g’arq bo’lgan, cho’kkan

mutlaq –1. Shartsiz, biror narsa bilan cheklanmagan 2. Also, hech, sira, hargiz, faqat

Bilingiz-kim farishta xayli bari,

Narli-g’u modalig’din o’ldi bari.

Xayl – arabchadan tarjimasida o’zbek tilida ikki xil ma’no kasb etadi: 1. Guruh, to’da, tup 2. Ot-ulov to’dasi

Kufr ila ma’siyatni bilmas-lar,

Haq buyurg’ondin o’zga qilmas-lar.

ma’siyat – gunoh, osiylik

Bu malak ichra to’rt-dur mashhur,

Otlari safhalarda-dur mastur.

Ma’nosi: Tangri farishtalarining ichida to’rttasi mashhurdir, otlari ya’ni nomlari kitoblarda yashirindir.

Safha – 1. Sahifa, varoq, bet; 2. Har bir narsaning yuza tomoni; 3. Yoq, qirra; 4. Maj. Kitob

Mastur –yashiringan.

Bor burung’usi vahiy kelturgan ,

Yana biri sur ichra ham surgan.

Vahiy –afsonaga ko’ra payg’ambarga Jabroil farishta vositasi bilan Xudodan yuborilib turgan xabar

Sur – arabcha so’z bo’lib, I. 1.shoxdan yasalgan surnay 2.din. Qiyomat kuni Isrofil farishta chaladigan buv, karnay II.qo’rg’on, qal’a ma’nolarni anglatadi.

Bor-durur jumla-yi anbiyo ma’sum,

Jurm-u isyon alarda-dur ma’dum.

ma’sum – begunoh, pok

ma’dum – yo’q bo’lgan

Har suvar rost aylab o’zlariga,

Ko’rinur ahli qurb ko’zlariga.

Suvar – 1. Qur’onning ayrim bob va bo’limi 2.Sur’atlar, shakllar, tashqi ko’rinishlar Ahli qurb – yetishgan kishilar

Elga derlar Xudoy ahkomin,

Amr ila nahy-u har ne payg’omin.

Amru nahy –qil va qilma deb buyurilgan amallar

Borchaning afzali Muhammad-dur,

Borchaning akmal-i Muhammad-dur.

Akmal – eng yetuk

Anbiyo birla muhtalin bo’ldi,

Nuridin javfi osmon to’ldi.

Muhtalin –aralashish. Bu yerda muloqat ma’nosida.

Javf – bo’shliq

Yana bilgil-ki havz-i kavsar-dur,

Anda yulduzcha zarflar bor-dur.

Zarf -idish

Gar suvning nisfi yo ko’piga tegar,

Suv arig’siz-dur andoq o’lsa agar.

Nisf –yarim

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1 .Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch. Toshkent. Ma’naviyat 2010.
2. Zahiriddin Muhammad Bobur. Mubayyin. A. Qodiriy nomidagi xalq merosi.
Toshkent 2000
3. Zahiriddin Muhammad Bobur. Tanlangan asarlar. Toshkent.1958
4. Zahiriddin Muhammad Bobur. Asarlar. uch jildlik. Toshkent. Fan 1965-66.
5. P. Shamsiev S. Ibroximov «Navoiy asarlari lug'ati» (Alisher Navoiy asarlarining o'n besh tomligiga ilova) Toshkent 1972
6. www.ziyo.uz
7. www.kitob.uz
8. www.google.com